

על כיבוש הארץ וההתיישבות בתקופת יהושע והשופטים לאור הממצאים הארכיאולוגיים

יגאל כהן

הקדמה

במאמר זה אנסה לברר איך מתאר המקרא את כבוש הארץ וההתיישבות בימי יהושע והשופטים, איך מתארת זאת הארכיאולוגיה, מה ההבדל ביניהם ומהם שרשי המחלוקת בין הארכיאולוגים למקרא. אנסה לעמוד על יכולות הארכיאולוגיה. אציג את הגישה הארכיאולוגית המקובלת לכניסת בני ישראל לארץ כנען ואציג גישה חלופית חדשה¹ שמתבססת אף היא על ניתוח ארכיאולוגי ופותרת סתירות רבות שהציבה הארכיאולוגיה בינה ובין התיאור המקראי.
הערה: כל התאריכים במאמר זה הם לפנה"ס.

הצפיות מהארכיאולוגיה

מה נוכל לצפות מהממצא הארכיאולוגי מתקופה שלפני 3300 שנה ויותר? ראשית, נקווה למצוא עדות להתיישבות של עם חדש בארץ ישראל בתקופה שתתאים לכרונולוגיה המקראית. נצפה שהעם הזה יתאפיין בתרבות חומרית שונה כגון סגנון בניה ייחודי וכלים שונים מאלו של התושבים הקודמים. עדויות לפולחן יהודי ירגשו אותנו במיוחד. במקרה הטוב והיומרי נצפה למצוא את עקבות מסעות המלחמה של יהושע בחורבות ערים כדוגמת: יריחו, העי, חצור ולכיש. בעקבות ספרי יהושע ושופטים נבקש לראות תנועה של מאפייני העם החדש ממזרח למערב בחבל ההר ומשם לשאר חלקי הארץ.

הכיבוש וההתיישבות בראי המקרא

המקרא מקדיש לפחות שני ספרים (יהושע ושופטים) לכיבוש והתנחלות בני ישראל בארץ כנען. ספר יהושע מספר על סדרת מסעות מלחמה מוצלחים בהם הייתה ידם של בני ישראל על העליונה. יריחו, העי, ברית מלכי הדרום בראשות מלך ירושלים, וברית מלכי הצפון בראשות מלך חצור, כולם ניגפו בפני יהושע והעם שזה עתה חצה את הירדן. לעומת מסעות הבזק, תהליך ההתנחלות התמהמה, ולאחר כל מסע מלחמה מוצלח חזר העם לגלגל.

אמנם יהושע בזקנתו חילק את הארץ לשבטים שישבו עדיין בגלגל, אבל "וְהָאָרֶץ נְשָׂאָרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ" (יהושע יג א). תוצאות העיכוב הזה מתגלות בספר שופטים. העם לא הצליח להעמיד יורש ליהושע, השבטים נשארו כל אחד לגורלו, וכל שבט המשיך להלחם בנפרד מול יושבי הארץ שבמובלעות הכנעניות ("וְהָאָרֶץ הַנְּשָׂאָרָה בְלִשׁוֹן הַמִּקְרָא) שכללו למעשה כמעט כל אזור העמקים והשפלה. וכך נמשך תהליך כיבוש וישוב הארץ במשך מאות שנים, עד לגיבוש המלוכה.

1. את התיאוריה החלופית המובאת במאמר זה הציע יצחק מייטליס בספרו 'לחפור את התנ"ך' (תשס"ו) בו הוא מנתח את הכרונולוגיה של הארכיאולוגים וההיסטוריונים, עושה בה סדר, ואגב כך מבטל את הסתירות העיקריות בין הארכיאולוגיה למקרא.
יצחק מייטליס, דוקטור לארכיאולוגיה, מרצה במכללת הרצוג לתנ"ך, לגיאוגרפיה ולימודי א"י

סדר התקופות לפי המקרא:

התקופה הכנענית
כיבוש יהושע
התנחלות וימי השופטים
תחילת המלוכה

המחלוקת בין הארכיאולוגים למקרא

התפרצות הויכוח

בעשרים השנים האחרונות התעצם הויכוח בין החוקרים. חוקרי תנ"ך, ארכיאולוגים ואפילו סוציולוגים הצטרפו לויכוח שחרג מגבולות האקדמיה ומשרת לא מעט אידיאולוגיות ודעות פוליטיות. מצד אחד נעשה ניסיון להפריך את הסיפור המקראי, כך למשל זאב הרצוג טען ש"אין ממצאים בשטח"² שמאוששים את הסיפור המקראי. בחירתו לפרסם מאמר ארכיאולוגי בעיתונות היומית, הסיטה במכוון את הדיון מהזירה המדעית לזירה הפוליטית. אניטה שפירא, היסטוריונית של הציונות ותנועת העבודה, האשימה כי מאחורי המאמר ישנן כוונות פוליטיות, והתריסה כי "הערעור על מהימנות המקרא בא לחזק נרטיב פלסטינאי"³. לעומת ה"אסכולה התל-אביבית" שהרצוג וחוקרים נוספים מאוניברסיטת תל-אביב מייצגים, הרי שאבות הארכיאולוגיה הישראלית: בנימין מזר⁴, יוחנן אהרונ⁵ ויגאל ידין⁶ ש"החזיקו ביד אחת באת חפירה וביד השנייה את התנ"ך", הביאו ממצאים רבים מהשטח שתאמו וחזקו את המסופר במקרא.

השאלות המרכזיות

מול גישת ה"כבוש האחיד" בידי יהושע שעמד בראשות צבאות ישראל טוענת האסכולה התל-אביבית שמדובר היה ב"חדירה שקטה" לארץ. לפי גישה זאת אין כל הוכחה ארכיאולוגיות למסע

2. זאב הרצוג, 'התנ"ך אין ממצאים בשטח' בתוך 29.10.1999 מוסף הארץ
3. אניטה שפירא, 'התנ"ך והזהות הישראלית' בתוך "יהודים ציונים ומה שביניהם" עמ' 193
4. בנימין מזר 1995-1906, נחשב לאבי הארכיאולוגיה המקראית בישראל
5. יוחנן אהרונ 1976-1919, ארכיאולוג בולט. חפר בכל רחבי הארץ והתמחה בתקופת הבית הראשון
6. יגאל ידין 1984-1917, רמטכ"ל, ארכיאולוג ומדינאי, חשף את מצדה, חצור וחקר את המגילות הגנוזות

הצבאי המתואר בספר יהושע, ולכן הם מניחים שהייתה רק חדירה שקטה של נוודים מהמדבר לתוך ארץ ישראל בתהליך שנמשך מאות שנים⁷. הקיצוניים יותר (הגישה הסוציולוגית) טוענים שאף חדירה שקטה לא הייתה, וסוברים שמוצא בני ישראל הוא מהשכבות הכנעניות הנמוכות שמאסו במערכת העירונית ובדיכוי ועברו לאזור ההר למסגרת חברתית חדשה⁸.

כדי להתמודד עם טענות שוללי התיאור המקראי אנסה לענות על שלוש שאלות:

- האם הארכיאולוגיה יכולה להוכיח שהייתה חדירה חיצונית ממזרח, של עם בעל מאפיינים מובהקים השונים מהתרבות שהייתה קיימת בארץ ישראל לפני כן? (ובכך לשלול את הגישה הסוציולוגית)
- האם הארכיאולוגיה יכולה להוכיח שהעם הזה כבש את הארץ במלחמה? (ובכך לשלול את גישת החדירה השקטה)
- האם הארכיאולוגיה יכולה לייחס את כניסת העם החדש ואת הכבוש לתקופה שתתאים לכניסת בני ישראל לארץ כנען?

כפי שנראה בהמשך, ישנם בטח ממצאים רבים. הבעיה היא מציאת התאמה כרונולוגית בין כל הממצאים לכלל שיטה סדורה. במאמר זה אפתח בהצגת ממצאים ופרשנות ארכיאולוגית והיסטורית לשתי השאלות הראשונות ורק לאחר מכן אתייחס לכרונולוגיה ואבחן גישה חדשה המציעה פתרון לבעיית ההתאמה הכרונולוגית של הממצאים ועונה לשאלה השלישית.

מאפייני ההתיישבות החדשה (הישראלית)

בפרק זה אתאר את הממצאים המעידים על כניסת עם חדש ממזרח בתקופה שמזוהה עם תקופת ההתיישבות הישראלית. ואבחן האם לממצאים של העם החדש מהתקופה הזאת ישנם מאפיינים השונים באופן מובהק מהשרידים בני התקופה הכנענית שהשאירו אחריהם התושבים הכנענים שהיו בארץ לפני כן.

סגנון בניה ייחודי

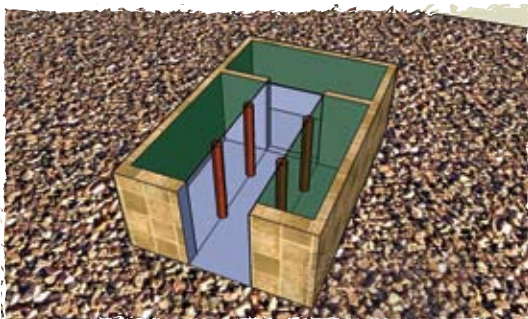
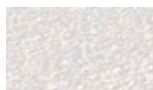
בית ארבעת המרחבים.⁹ זהו בית ששונה במובהק מבתי החצר (בית שבו היו מספר חדרים המקיפים חצר מרכזית) של התקופה הכנענית ומזוהה עם ההתיישבות הישראלית בארץ ישראל. הוא כולל 4 מרחבים מלבניים, האחד רוחבי אחורי ששימש כנראה לשינה, ושלושה מרחבים אורכיים קדמיים ששמשו למגורים, למטבח ולמלאכות הבית. המרחב הקדמי המרכזי היה נטול גג ושימש כחצר (יתכן וגם למגורי בעלי חיים).

זיהוי הבית כישראלי מתבסס בעיקר על התקופה שבה הופיע ונעלם. מבנה בית כזה לא נמצא בשום מקום אחר בעולם למעט בארץ ישראל. חיזוק לכך הוא העדר עצמות חזיר שלא נמצאו בשום בית כזה והימצאות קנקני "שפת הצווארון" (ראה בהמשך) שמזוהים ככלים ישראלים.

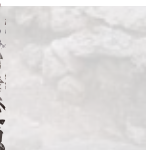
7. ראה משה כוכבי, ערך 'כבוש הארץ' בתוך 'האנציקלופדיה של התנ"ך', עמ' 351

8. ישראל פינקלשטיין מציג ומתפלמס, 'האסכולה הסוציולוגיות במבחן העדות הארכיאולוגיות', מאמר באינטרנט

9. ויקיפדיה, 'בית ארבעת המרחבים' (כולל התרשים והתמונה מתל קסילה)

תתשים של בית ארבעת המרחבים
(לכל המרחבים למעט המרחב
הארוכי האמצעי יש גג)

בית ארבעת המרחבים מתל קסילה

דגם פתוח של בית ארבעת המרחבים עם חפצי
בית - מוזיאון ראובן הכהן¹⁰

10. צלום ע"י יגאל כהן

מבנה יישובי ייחודי

מתאר ישוב ישראלי ייחודי. באתרי ההר בולט בתקופת ההתנחלות מתאר יישוב מיוחד של בתים היקפיים שאין לו תקדים מהתקופה הכנענית. מתאר הישוב הינו אליפטי ובמרכזו חצר רחבה. ישוב בעל מתאר כזה מגביר את הביטחון מחד, ומספק מקום לכינוס העדר מאידך. יש מי שרואה בכך את השפעת מאהל הנוודים¹¹. המבנה המעגלי מהווה תחליף מסוים לחומות שהיו נפוצות קודם לכן בתקופה הכנענית והתחדשו רק בתקופת המלוכה כאשר המבנה החברתי התחזק.

דגם של ישוב ישראלי אופייני מתקופת ההתנחלות ממוזיאון ראובן הכהן¹²

כלים אופייניים

● **קנקן (פיטס) שפת הצווארון:** זהו כד ענק בגובה מטר ועשרים עד מטר וחצי ומכיל בין 80 ל-100 ליטר מים, בסיסו עגול ונהגו להעמיד אותו בתוך גומחה ברצפת הבית או בחצר.¹³ הפיטסים מטיפוס זה מזוהים עם ההתיישבות הישראלית בהר בעקר בשל תדירותם הרבה בישובים הישראליים. טיפוס הפיטס שהיה נפוץ בהר המרכזי (נחלת יהודה ובני יוסף) היה שונה מזה שבגליל אבל נמצא גם בתל-דן בתפוצה רחבה. ללא ספק זאת עדות ארכיאולוגית על בני דן שבראשונה התנחלו במרכז (גוש דן קרוי על שמם) ורק לאחר מכן עברו מהמרכז לצפון (שופטים פרק יח). לאורך כל תקופת ההתנחלות, היה הפיטס האמצעי העיקרי לאגירת מים של כל משפחה כפרית. הפיטס נעלם רק בתקופת המלוכה כאשר הומצא הטיח ובעקבותיו פותח בור המים המטויח ("בור סוד שאינו מאבד אף טיפה") שהפך למאפיין מובהק של ההתיישבות הישראלית אבל רק בשלבה השני.

11. ישראל פינקלשטיין, 'האסכולה הסוציולוגית במבחן העדות הארכיאולוגית', מאמר באינטרנט

12. צולם ע"י יגאל כהן

13. אדם זרטל, 'מים והתנחלות' בתוך טבע וארץ, אלול תשמ"ח (גם באינטרנט)

שני פיטסים מטיפוס "קנקני שפת הצואחן" על שם צוואחן החרס שעל שפת הכלי. השמאלי מאזור ההר והימני מתל דן

- **סיר בישול בעל שפת קרדום:** סיר זה מהווה אף הוא סימן להתיישבות ישראלית. רק בהר אפרים, מונה פינקלשטיין¹⁵ 115 אתרים בהם נלקטו קנקני שפת הצווארון או סירי בישול מובהקים של התקופה כעדות להתיישבות ישראלית¹⁶. ככלל, הייתה הקדרות החדשה גסה יותר ובעלת מגוון טיפוסים דל יותר וזאת עדות לשינוי ולא להמשכיות בין התקופות¹⁷.
- **ממגורות מדופנות:** ריבוי הממגורות אף הוא מאפיין את ההתיישבות הישראלית. איסום הגרעינים ושימור התבן, היו הבעיות הראשונות שדרשו פתרון במבני קבע, למניעת ריקבון הגרעינים, ולשמירה מפני מזיקים. הממגורות מתקופה זאת היו בורות חפורים, בנפח של כ-1.5 מ"ק מדופנים באבני שדה לא מסותתות. סוברים שכל בור שימש משפחה אחת. ממגורות אלו התגלו אף באתרים שבהם הממצא האחר היה דל (כנראה שהתושבים שכנו עדיין בסוכות או אהלים). לעומת הממגורות הרבות שהתגלו מתקופת ההתנחלות, התגלו רק ממגורות בודדות מהתקופה הכנענית, ואילו בתקופת המלוכה עברו לממגורות מרכזיות גדולות בהרבה (למשל, הממגורה המפורסמת במגידו שמכילה כ-450 מ"ק)¹⁸.

14. התמונה הימנית: גרשון גליל ויאיר זקוביץ 'עולם התנ"ך', ספר שופטים עמ' 144. התמונה השמאלית: צולמה ע"י יגאל כהן במזיאון ראובן הכט

15. **ישראל פינקלשטיין**, ארכיאולוג ופרופסור באוניברסיטת ת"א, חפר בהר אפרים ומגידו, מראשי האסכולה התל-אביבית

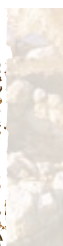
16. ישראל פינקלשטיין, 'ההתנחלות בהר אפרים' בתוך נ' נאמן ו' פינקלשטיין (עורכים) 'מנוודות למלוכה' עמ' 110

17. ישראל פינקלשטיין, 'האסכולה הסוציולוגית במבחן העדות הארכיאולוגיות', מאמר באינטרנט

18. ישראל פינקלשטיין, 'הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים', עמ' 246-241 (גם באינטרנט)

ממנוחות מחפנות אבן
שנמצאו בחל קסילה¹⁹

תרבות ופולחן

- **החזיר:** אחת התגליות המדהימות היא שבני ההתיישבות החדשה לא אכלו חזיר. בני התקופה הכנענית השאירו אחריהם כ-12% של עצמות חזיר מכלל העצמות שהתגלו. בני ההתיישבות החדשה הישראלית לא השאירו עצמות חזיר בכלל, למרות שהשאירו אחריהם עצמות צאן בקר וחיות עבודה. הדבר תמוה, משום יכולתו המופלאה של החזיר להפוך חומר אורגני שולי לחלבון נעכל. ברור שקיומו של חזיר הבר היה אפשרי (גם היום מסתובבים חזירי בר בארץ), וגידולו של חזיר הבית, כדאי ואפשרי כפי שהוכח בתקופה קודמת בארץ ישראל. המסקנה היא שהדבר נבע מהסתייגות תרבותית בלבד.²⁰
- **קבורה:** לא נתגלו קברים באזור ההר בתקופת ההתנחלות למרות שבתקופה הכנענית התגלו מאות קברי פיר (קברי פיר – בור אנכי ובתוכם מערות או חדרי קבורה. יש גם אבני גולל שסוגרות על הפיר ומגינות מפני בעלי חיים). ההנחה היא שבני תקופת ההתנחלות קברו בקברי שוחה פשוטים שאינם משתמרים²¹. שינוי הרגלי הקבורה הוא עדות משמעותית להבדלים בין תרבויות ובין עמים.
- **הכתב:** בני הישויים החדשים השתמשו בכתב אלפא-ביתי שהיה חידוש בארץ כנען. הכתובות המעטות מאזור ההר מהמאה ה-14 וה-13 היו בכתב אלפא ביתי²². בולט במיוחד אוסטרקון (שבר חרס ועליו כתב) ועליו כל אותיות האלף-בית שנמצא בעזבת צרטה (יש המזהים אותה עם אבן העזר) שבמערב השומרון הנמצאת שני ק"מ מזרחה לאפק. לעומת זאת באפק, המשיכו להשתמש בכתב היתדות אפילו בתוך מילונים: מילון לשומרית, אכדית וכנענית, ומילון לכנענית ואכדית²³. יש לזכור שאפק הייתה עיר ואם בכנען ובפלשת, שישבה במקום אסטרטגי ביותר, על דרך-הים²⁴ בנקודה צרה מאוד: ממערב זרם הירקון הבלתי עביר (לפני שאיבת המים ממנו...) ומזרחה – ההר.

19. גרשון גליל ואפרים שטרן, 'עולם התנ"ך', ספר שופטים עמ' 21

20. ברוך רוזן, 'לכלכלה וקיום בתקופת ההתנחלות' בתוך נ' נאמן ו' פינקלשטיין (עורכים) 'מנוודות למלוכה' עמ' 404

21. יצחק מייטליס, 'לחפור את התנ"ך' עמ' 149

22. יצחק מייטליס, 'לחפור את התנ"ך' עמ' 149

23. יצחק מייטליס, 'לחפור את התנ"ך' עמ' 155

24. **דרך הים** הלכה ממצרים לאורך הים ומשם דרך עמק זרעאל עד אזור סוריה

עיר גדולה וחזקה כזאת הייתה מרכז תרבותי כנעני חשוב. העובדה שבמרחק שני ק"מ בלבד השתמשו בכתב שונה מעידה שהעם החדש הגיע עם תרבות משלו, שלפחות בתחום הכתב היה בעל תרבות גבוהה מהתרבות המקומית.

סיכום המאפיינים של ההתיישבות הישראלית

הממצאים שסקרנו מעידים על בנייה בסגנון חדש וייחודי, מבנה ישוּבִי מקורי, כלים שלא הופיעו בארץ ישראל קודם לכן (ריכוז גבוה במיוחד של קנקנים למאגר מים, סירי בשול אופייניים, ממגורות משפחתיות מדופנות) וכן הרגלי תרבות חדשים כגון הימנעות מאכילת חזיר, הרגלי קבורה מיוחדים ושימוש בכתב אותיות שלא היה מוכר קודם לכן בארץ כנען.

מסעות המלחמה של יהושע

בפרק זה אסקור את הממצאים שמעידים על חורבן אלים של ערי הארץ, חורבן שמתאים לכבוש יהושע ולא למציאות של "חדירה שקטה" לאורך שנים.

יריחו

לפי המסופר בספר יהושע חרבו חומות יריחו ברגע אחד בעזרת נס משמים לאחר שבני ישראל הקיפו את העיר במשך שבעה ימים רצופים. העיר נשרפה, ולא הוקמה שנית עד ימי אחאב (בערך 850 לפנה"ס). יריחו נחפרה בידי זאלין (1907–1909), גארסטאנג²⁵ בשנות ה-30, ושוב בידי קתלין קניון²⁶ (1952–1955) שאכן חשפה חומה גדולה שנפלה ברעידת אדמה ועיר רבת עם שנהרסה עד ליסוד בהתקפה שבאה בעקבות רעידת האדמה.

לפי הממצא הארכיאולוגי²⁷, פרוחה יריחו בתקופת הברונזה התיכונה. היו בה כלי נשק משוכללים, קדרות עשירה, ושיטת ביצורים חדשה. העיר הוקפה 3 חלקקות (מעין חומה חיצונית המונעת מן האויב לטפס על קירות המצודה או החומה או לערער את יסודותיה של החומה) זאת על גבי זאת, העלינה בגובה 6 מטרים. העיר נהרסה בחורבן האלים של תום תקופת הברונזה התיכונה. מחומות העיר לא נשתמר כמעט כלום, רק בחלקו המזרחי של התל נותרו שרידי בנינים, "ארמון", ולידו בניני מחסנים שהכילו קנקנים מרובים. הייתה שם תבערה גדולה, והעיר לא שוקמה במשך מאות שנים. יש כאן דמיון מדהים לסיפור המקראי (נפילת החומות, שרפה, חורבן אדיר). האם הכרונולוגיה מתיישבת? נראה בהמשך.

25. ג'ון גארסטאנג, (John Garstang) (1876–1956) ארכיאולוג בריטי, חפר בירחו ובאשקלון
 26. קתלין קניון, (Kathleen Mary Kenyon) (1906–1978) ארכיאולוגית בריטית, חפרה בירושלים וירחו
 27. נחמן אביגד, ערך "יריחו" מתוך אנציקלופדיה מקראית הוצאת ביאליק 1965

העי

בספר יהושע מתואר שלאחר כבוש יריחו פנה יהושע לעי. למרות שהיה זה ישוב קטן (לדברי המרגלים ששלח) בני ישראל נחלו מפלה במקום וזאת עקב חטאו של עכן שלקח מהשלל ביריחו חרף האיסור. רק לאחר שעכן נענש, תקף יהושע בשנית את העי וניצח (יהושע פרק ז).

מקובל לזהות את העי עם א-תל, תל בולט בן כמאה דונם שנמצא מזרחית לבית אל. חפירות שנערכו בתל זה בשנים 1926 ו-1934, על ידי יהודית קראוזה-מרקה בהנחיית אולברייט²⁸ גילו ישוב שהיה קיים באלף השלישי וחרב בשנת 2000 לפנה"ס, כשש מאות או שבע מאות שנים לפני כיבוש הארץ. בעיני האסכולה התל-אביבית זאת הוכחה ניצחת לשיטתם – העי לא נכבשה בימי יהושע. אבל אומר פרופסור יהודה אליצור²⁹ כי העובדה שבמקום לא נמצאו עקבות לעיר מימי כיבוש יהושע אומרת את ההפך: התל הענק איננו העי!³⁰ והוא מצייע לבדוק תלים אפשריים נוספים. אליצור גם מזהה את התל שנחפר ואגב כך פותר בעיה אחרת. הוא מפנה אותנו לפסוק ביהושע שמציין "הָעִי אֲשֶׁר עִם-בֵּית אֲנֹן מִקְדָּם לְבֵית-אֵיל" (יהושע ז, ב). אבל, לאחר כשלון ההתקפה הראשונה יוצאים רק אנשי העי ובית אל לרדוף אחרי בני ישראל. למה אנשי בית און לא יוצאים גם הם? כי בית און הייתה חרבה ולא מיושבת בתקופת הכיבוש וזהו אכן התל שנקרא א-תל ונחפר! והכתוב מציין "הָעִי אֲשֶׁר עִם-בֵּית אֲנֹן" רק כדי להקל על זיהוי העי לפי התל החרב של בית און שהיה לידה.

לכאורה זהו ויכוח אידיאולוגי קלאסי בין ארכיאולוג ששולל את אמינות הכיבוש לחוקר תנ"ך דתי שמאמין בסיפור התנ"כי. האם נוכל להכריע בסוגיה זאת בעזרת הממצאים בשטח והתנ"ך? שטח התל שנחפר הוא כמאה דונם והוא גדול מכדי להתאים לעיר קטנה כמו העי שעליה אמרו המרגלים "... אֶל-הַיַּגְעֵשׁ שָׁמָּה אֶת-כָּל-הָעָם, כִּי מָעַט הָמָּה:" (יהושע ז, ג). (נזכיר שירושלים התפרשה על פני כ-60 דונם ובית אל על פני 15 דונם בלבד). לכן סביר שהעי טרם זוהתה.

הר עיבל

לפי ספר יהושע, לאחר כבוש העי הלך כל העם להר עיבל להקמת מזבח, הקרבת קרבנות, הודיה וקריאת הברכות והקללות לפי הציווי המפורש בספר דברים. "אָז בָּנְהוּ יְהוֹשֻׁעַ מִזְבֵּחַ, לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל; בְּהַר עֵיבָל: כְּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֲבָדֵהוּ יִשְׂרָאֵל, כְּכַתּוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה, מִזְבֵּחַ אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת, אֲשֶׁר לֹא-הֵנִיף עֲלֵיהֶן בְּרִזָּה, וַיַּעֲלוּ עָלָיו עֹלוֹת לַה', וַיִּזְבְּחוּ שְׁלָמִים:" (יהושע ח לא) בתחילת שנות השמונים של המאה הקודמת, חשף אדם זרטל³¹ את מזבח יהושע בהר עיבל³² והוא מציין את הנקודות הבאות³³ המוכיחות שזהו אכן מזבח יהושע:

28. שמואל יבין, ערך 'עי' אנציקלופדיה מקראית כרך ו' עמ' 170
29. יהודה אליצור (1997-1911) חוקר מקרא וגיאוגרפיה היסטורית של א"י ישראל. מעורכי סדרת "דעת מקרא" שילב בין אמונה ובין שיטות מחקר מדעיות חדשות
30. יהודה אליצור, 'ישראל והמקרא' עמ' 61-60
31. אדם זרטל, יליד 1936, ארכיאולוג באוני' חיפה. מומחה לחבל מנשה שחפר בו עשרות שנים וחשף את מזבח יהושע בהר עיבל
32. אדם זרטל, 'עם נולד' – מזבח הר עיבל והאשית ישראל' ספר מרתק. מתאר את החפירות, המחקר, הפרסום והויכוחים. שנת 2000
33. אדם זרטל, 'האתר הפולחני בהר עיבל' אינטרנט

- המזבח עשוי אבני גוויל (אבנים לא מסותתות) חדומה בצורתו למתואר במשנה במסכת מידות ובמרכזו במה גדולה בגודל של 7x9 מטרים. המקרא אוסר עלינו להשתמש באבנים מסותתות למזבח: "וְאִם - מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה-לִּי, לֹא-תִבְנֶה אֹתוֹן גָּזִית; כִּי חִרְבַּךְ הַנִּפְתָּ עָלֶיהָ וַתַּחֲלֶלְהָ:" (שמות כ, כה).
- אל ראש המזבח מוביל כבש (שיפוע מתון שמהווה תחליף למדרגות) שרוחבו 1.2 מ' ואורכו כ-7 מ'. ושוב נקרא בספר שמות על האיסור לבנות מדרגות למזבח: "וְלֹא-תַעֲלֶה בְּמַעֲלֹת עַל-מִזְבְּחִי; אֲשֶׁר לֹא-תִגָּלֶה עֲרוֹתְךָ עָלָיו:" (שמות כ, כו)
- בתוך האפר של המזבח, נמצאן מאות עצמות בעל-חיים, שרובן נשרפו באש מדורה - שריפה שמתאימה לקרבן עולה (קורבן שנשרף כולו ואינו משמש למאכל). נבדקו 2862 עצמות, שהשתייכו כולם לארבעה סוגים של בעל-חיים: עזים, כבשים, בקר ויחמורים. כל החיות כשרות למאכל וכולן, למעט היחמור³⁴ כשרות לקרבן. כשנבדקו הגיל והמין של החיות התברר כי כל אלה שניתן היה לאבחן היו זכרים צעירים בני שנה לערך. ממצא זה תואם את דיני הקרבנות בספר ויקרא: "אִם-עֹלָה קִרְבְּנוּ מִן-הַבָּקָר, זָכָר תָּמִים יִקְרִיבוּ:" (ויקרא א א-ג)
- בחצרות שנמצאו סביבות המזבח, נמצאו שברי חרס ועוד כאלפיים עצמות של בעלי חיים כשרים; אך שלא כעצמות שבתוך המזבח, הן לא היו שרופות ובשרן שימש למאכל כיאה לשמחות וסעודות ("וְזָבְחֵי שְׁלָמִים", בלשון המקרא). נפנה הפעם לספר דברים: "וְהָיָה בְּעִבְרַכֶּם אֶת-הַיַּרְדֵּן, תִּקְיִמוּ אֶת-הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵצְוֶה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהַר עֵיבָל; וְשַׁדְתֶּם אוֹתָם בְּשִׂיד; וּבְנִיתֶם שָׁם מִזְבֵּחַ, לַה' אֱלֹהֵיכֶם; מִזְבֵּחַ אֲבָנִים, לֹא-תִבְנֶה עֲלֵיהֶם בְּרֹזֶל; אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה, אֶת-מִזְבֵּחַ ה' אֱלֹהֵיכֶם; וְהֶעֱלִיתֶם עָלָיו עֹלֹת, לַה' אֱלֹהֵיכֶם; וְזָבַחְתֶּם שְׁלָמִים וְאָכַלְתֶּם שָׂם; וְשִׁמַּחְתֶּם, לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם:" (דברים כו ד-ז).

שחזור המזבח בהר עיבל³⁵

- במקום לא נמצאו צלמיות ולא פסלים כמקובל באתרי פולחן כנעניים.
- כל-החרס הרבים שנמצאו במקום מזהים בברור את ראשית תקופת ההתנחלות. בין הכלים בולטים הפיטסיים (הקנקנים הגדולים) מסוג "שפת הצווארון", קנקנים, קדרות ועוד.
- האתר נעזב ללא סימני חורבן אלא כוסה כיאה למקום קדוש.

34. לבעיית היחמור ראה דעתו של פרופסור בנימין מזר בספרו של זרטל, 'עם נולד - מזבח הר עיבל וראשית ישראל' עמ' 100 וכן דעתו של הרב יואל בן נון שם עמ' 176

35. אדם זרטל, 'האתר הפולחני בהר עיבל' אינטרנט

מזבח העולה שנחשף בהר עיבל, מבט ממערב. אל המזבח מוביל כבש דרכו עלו הכהנים, ומשמאל נראה כבש משופע נוסף שהוביל אל הסובב - מעין מדרגה שהקיפה את המזבח ושעליה עמדו הכהנים בזמן הפולחן.³⁶

למרות ההוכחות החותכות, התגלית עדיין מסעירה את העולם המדעי כבר 25 שנה. הארכיאולוגים שאינם רואים בתנ"ך מקור היסטורי מתקשים לקבל את מסקנותיו של אדם זרטל. מנגד, איש מהם לא הציע הצעה חלופית סבירה.

חצור

לפי המסופר בספר יהושע עמדה חצור בראש קואליציה של 31 מלכי הצפון בהם נלחם יהושע שתקף את המחנה במתקפת פתע וניצח אותם. חצור, שעמדה בראש הקואליציה והייתה העיר הגדולה מכולן, נשרפה על ידי יהושע.

ידין שחפר חמש עונות בחצור גילה שם בבירור עיר כנענית, ענקית "כִּי־חָצוֹר לְפָנִים, היא ראש כָּל־הַמְּמַלְכוֹת הָאֵלֶּה" (יהושע יב, ז) בשטח של כ-800 דונם, גדולה פי עשר מכל עיר אחרת בישראל באותה תקופה. העיר נחרבה באחת בשרפה ענקית "וַיָּאֶתְחָצוֹר שָׁרָף בְּאֵשׁ" (יהושע יב, יא) שהחלה דווקא במקום המקדש של העיר "וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בְּאֵשׁ" (דברים ז, ה). רבים מראשי הפסלים שבחצור נערפו ביד מכוונת: פסל אל הירח³⁷, שני פסלי גברים³⁸. עדות לכוונה דתית או תרבותית שהסתייגה מהפסילים. "וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּגְדְּעוּן, וְאֲבֹדְתֶם אֶת־שָׁמַם, מִן־הַמְּקוֹם הַהוּא" (דברים יב ג) ידין ייחס את השריפה ליהושע וייחס את שכבה VIII שבחפירה לעיר ששרף יהושע³⁹

פסלון אל הירח ולידו ראשו העוף כפי שנמצא בחפירות בחצור⁴⁰

- 36. אדם זרטל, 'האתר הפולחני בהר עיבל' אינטרנט
- 37. יגאל ידן 'חצור' עמ' 49
- 38. יגאל ידן 'חצור' עמ' 94
- 39. יגאל ידן 'חצור' עמ' 272,274
- 40. יגאל ידן 'חצור' עמ' 94

סיכום מסעות המלחמה של יהושע

ראינו עקבות חורבן פתאומי ביריחו, כבוש ושרפה בחצור שלוו בהשמדת פסילים וכן מזבח עם מאפיינים יהודיים בהר עיבל, כל זאת בהתאם למסופר בספר יהושע. אמנם לא גילינו את עקבות העי אבל מצאנו בסיס לספק משמעותי לגבי זיהויה הנוכחי. ייתכן שעוד יימצא וייחפר תל חדש שיזוהה עם העי.

בעיות יסוד בארכיאולוגיה

אחר שסקרנו את הממצאים הארכיאולוגיים, אציג מספר בעיות יסוד שהארכיאולוגיה מתמודדת אתם כדי שנבין שבכל תמונה ארכיאולוגית חסרים חלקים וקיימות סתירות.

הארכיאולוגיה חופרת ומפרשת את הממצאים. היא אוספת קטעי מידע שנותרו במקומות ספורים בתקופות מסוימות ומנסה להרכיב מהם תמונה שלמה ולבנות סיפור עלילה שבו רב המקשר על המקושה. ישנן כמה מגבלות מובנות בתוך תהליך שיחזור שכזה:

- **הרס:** במקומות אחדים הרסו בני תקופה מאוחרת יותר שרידים מתקופה מוקדמת יותר. כך למשל לא מצאו החופרים שום ממצא ארכיאולוגי בירושלים מהמאה ה־14 (למרות שכבר הגיעו לתקופות קדומות יותר)⁴¹. לעומת זאת במכתבי אל עמארנה שהיה ארכיון מצרי, מלכותי וחד-תקופתי מהמאה ה־14, מוזכרת ירושלים כעיר קיימת, עם מושל, שעסוקה במריבות עם שכנותיה ככל שאר ערי ארץ ישראל באותה תקופה^{42,43}. הסברה היא ששרידי המאה ה־14 נותצו בידי יורשיהם, לא בהכרח מתוך כוונה רעה, אלא כתוצאה של רצף התיישבותי שבו בני דור אחד הורסים את מה שבנו בני הדורות הקודמים כדי לבנות מבנים חדשים.
- **כתובות שקריות:** חלק מהכתובות העתיקות נכתבו מראש כשקרים מוחלטים. למשל, סיפור ניצחוננו של שלמנאסר השלישי מלך אשור בקרב קרקר (עיר בצפון מערב סוריה) בשנת 853 לפנה"ס על ברית 12 המלכים שבה השתתף המלך אחאב מקובל כשקר מוחלט. הדעה המקובלת גורסת שהוא הפסיד בקרב וההוכחה היא שההתקדמות האשורית נעצרה, ומלך אשור נאלץ לצאת לשלושה קרבות נוספים באותו אזור בעשור שאחריו.⁴⁴
- **חפירה כושלת:** במקומות אחדים נוהלה החפירה בצורה כושלת (ציניקנים יגידו בצורה מחפירה). כך למשל, גארסטאנג שחפר בחצור בשנת 1926 לא הצליח למצוא בתל הענק שום שרידי מבנים וכמובן לא כלים בני המאה ה־14 וה־13. לכן, הוא סבר שמדובר בישוב ארעי של אוהלים או סוכות. לעומתו, ידין שחפר 30 שנה אחריו חשף את הגדולה בערי הארץ, עיר מבוצרת היטב, וכלים שהעידו על ישוב עד אמצע המאה ה־13⁴⁵. ידין אמר על גארסטאנג: "לרוע מזלו החטיא את המטרות בכמה מטרים!"⁴⁶

41. 'ירושלים לפני דוד: סקירה ארכיאולוגית' א', מאי, בתוך ש. אחיטוב ע. מזר (עורכים) 'ספר ירושלים, תקופת המקרא' עמ' 51

42. 'למלך אדוני, מכתבי אל-עמארנה', תרגמה ציפורה כוכבי-רייני

43. 'תיק ירושלים' ממכתבי אל-עמארנה מובא גם ע"י ציפורה כוכבי-רייני בתוך ש. אחיטוב ע. מזר (עורכים) 'ספר ירושלים, תקופת המקרא' עמ' 32-23

44. ערך 'אחאב' בתוך 'אנציקלופדיה של התנ"ך' עמ' 45

45. י. ידין, 'חצור' עמ' 34

46. י. ידין, 'חצור' עמ' 23

- **ממצאים שטרם התגלו:** עדיין ישנו ממצא ארכיאולוגי שסמוי מעינינו ומככה לחשיפה. כשם שרק לאחרונה התגלו לנו ממצאים ששפכו אור על תעלומות ארכיאולוגיות שחיכו שנים לפתרון, סביר להניח שישנם עוד ממצאים רבים שטרם נחשפו. נזכיר את הדוגמאות החמות שהרעישו את העולם המדעי: אזכור "בית דוד" בכתובת שנמצאה בתל דן ב-1993, וארמון דוד בעיר דוד שעדיין נחפר ונחקר, אבל בוודאי כבר הוכיח שירושלים של אותה תקופה לא הייתה "כפר עני" כפי שטוענת האסכולה התל-אביבית.
- **סתירות:** לעתים שני ממצאים ארכיאולוגיים סותרים זה את זה. על קירות המקדש בכרנך (במצרים ליד לקסור) מספר נחוזתימס השלישי מלך מצרים על כיבושיו בארץ ישראל ומתגאה באומץ ליבו וחכמתו כאשר עבר את נחל עירון בראש צבאו וצר על מגידו מוקפת החומה, שבעה חודשים עד שזאת נפלה בידו. הבעיה העיקרית היא שבתקופת מסעו (1458 לפנה"ס) לא הייתה חומה סביב מגידו!⁴⁷
- **פרשנות מוטעית:** לפעמים הפרשנות מוטעית. חורבן לכיש מתוארך כמאה שנה לאחר שריפת חצור. לדעת הארכיאולוגים פער זמנים זה מהווה סתירה לכבוש העיר ע"י יהושע. אבל אומר הרב יואל בן נון שיהושע לא החריב ולא שרף את לכיש "רַק כָּל־הָעָרִים, הָעִמְדוֹת עַל־תֵּלָם, לֹא שָׂרַפְם יִשְׂרָאֵל; זִלְתִּי אֶת־חֲצוֹר לְבִדָּה שָׂרָף יְהוֹשֻׁעַ" (יהושע יא יג). יהושע כבש את לכיש "וַיִּתֵּן ה' אֶת־לְכִישׁ בְּיַד יִשְׂרָאֵל, וַיִּלְכְּדָהּ בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי, וַיַּכֶּה לְפִי־חָרֶב, וְאֶת־כָּל־הַנְּפֹשׁ אֲשֶׁר־בָּהּ" (יהושע י, יב) מדובר על הרג ולא על חורבן, כחלק ממסע מלחמה מהיר שבסיומו: "וַיָּשֶׁב יְהוֹשֻׁעַ וְכָל־יִשְׂרָאֵל עִמּוֹ, אֶל־הַמַּחֲנֶה הַגָּלְגָּלָה;" (יהושע י, מג). את העיר החריבו כנראה בני ישראל אבל רק בתקופת השופטים כחלק מכבוש "הארץ הנשארית"⁴⁸.
- **זיהוי מוטעה:** מלכתחילה זיהה אולברייט⁴⁹ את דביר / קריית-ספר המקראית, עם תל בית מירסים שנמצא בקצה הדרומי של שפלת יהודה למרגלות הר חברון תוך התעלמות מוחלטת מהמקרא הממקם את דביר סמוך לחברון, על גב הר חברון עצמו. (זכר לזיהוי המוטעה הוא קיבוץ דביר הנמצא בשכנות לתל). בשנת 1968 זוהתה דביר עם חרבת רבד (ששומרת על השם בשיכול אותיות) הנמצאת דרומה לחברון ומוקפת בשלושה מתלולים חריפים⁵⁰ ולידה שתי בארות מים⁵¹: "וַנִּתְּתָהּ לִי, גֵלַת מַיִם; וַיִּתֶּן־לָהּ, אֵת גֵּלַת עֲלִיּוֹת, וְאֵת, גֵּלַת תַּחְתִּיּוֹת" (יהושע טו, יט).
- **אי התאמה כרונולוגית:** לפעמים העובדות של חפירה באזור אחד לא מסתדרות כרונולוגית עם תוצאות של חפירות באזור אחר. כך למשל במכתבי מארי (עיר גדולה על גדות הפרת) מוזכר מסחר ער בין מארי לבין חצור. הבעיה היא שלפי הכרונולוגיה המקובלת כאשר מארי נחרבה, חצור עוד לא הוקמה או הייתה בחיתוליה ולא הייתה ראויה להיזכר במכתבי מארי. ידן שחפר את חצור והיה מודע לבעיה סיכם זאת: "יש לצפות למחקרים נוספים בנושא 'חצור והכרונולוגיה המזרח-תיכונית' בעתיד"⁵².

47. יצחק מייטלס, 'לחפור את התנ"ך' עמ' 12 כולל מקורות

48. הרב יואל בן-נון, 'המקרא במבט היסטורי וההתנחלות הישראלית בארץ כנען' באינטרנט

49. **ויליאם אולברייט** (William F. Albright) (1891-1971), אמריקאי, מחשובי הארכיאולוגים המקראיים, חפר בכל המזה"ת

50. הרב יואל בן-נון, 'המקרא במבט היסטורי וההתנחלות הישראלית בארץ כנען' באינטרנט

51. דד עמית, 'אתרים בדרום הר חברון' באינטרנט'

52. י. ידן, 'חצור' עמ' 144

- **טעויות שהשתרשו:** בעבה, היה מקובל לייחס את כניסת בני ישראל לארץ לתחילת תקופת הברזל, בין היתר משום שהניחו שהשימוש בברזל הקנה להם יתרון בחציבת בורות מים ובברוא העיר, שתי פעולות ששימשו יסוד לכפר ההתנחלות. בחפירות בשומרון שהחלו לאחר מלחמת ששת הימים, גילה אדם זרטל רק 11 כלי ברזל בתוך מאות כלי ברונזה⁵³. למרות זאת לא נבחן תאריך כניסת בני ישראל לארץ מחדש, והוא עדיין מתוארך לתחילת תקופת הברזל ולא לתקופת הברונזה המאוחרת (תקופת הברונזה המאוחרת נמשכה כמה מאות שנים והייתה התקופה שקדמה לתקופת הברזל).
- **מגמתיות:** כל הבעיות המוזכרות לעיל מקשות מאוד על יצירת תמונה הרמונית, מסונכרנת מבחינה כרונולוגית ונעדרת סתירות. השאיפה של חלק מהחוקרים להגיע לתמונה כוללת והרמונית מובילה אותם לפרש כל ממצא כך שיעלה בקנה אחד עם דעותיהם במקום לפתוח את הנושא לדיון מחדש בעקבות העובדות. כך למשל בספר "מנוודות למלוכה" שנערך ע"י נדב נאמן⁵⁴ וישראל פינקלשטיין הם נמנעים מלציין את הבעיה הכרונולוגית בין חצור למארי (למרות ששתי הערים מוזכרות בספר לרוב) וזאת על מנת לצייר תמונה הרמונית כביכול.

הבעיה הכרונולוגית

אחרי שסקרנו את הממצאים הארכיאולוגיים והצגנו מספר בעיות יסוד בארכיאולוגיה, אדון בפרק זה בבעיה הכרונולוגית. אתאר את הגישה המקובלת לכניסת בני ישראל, אסביר את אי-ההתאמה שהיא יוצרת עם המקרא ואציג גישה חלופית המציעה מבט חדש על כניסת בני ישראל לארץ כנען ופותרת את הבעיות הללו.

הגישה המקובלת לכניסת בני ישראל לארץ כנען

לפי הגישה המקובלת על רוב הארכיאולוגים וההיסטוריונים, כניסת עם ישראל לארץ כנען מתוארכת למעבר בין תקופת הברונזה המאוחרת לתקופת הברזל, בסביבות שנת 1200 לפנה"ס. כתובת עתיקה מאותה תקופה בה נזכר שם עם ישראל לראשונה, משמשת כחיזוק אפיגרפי (ע"י כתובות) לתיארוך של תחילת תקופת ההתנחלות. זאת היא כתובת מרנפתח, המתארת את ניצחונו (המדומה?) של מרנפתח מלך מצרים (בסביבות 1207 או 1220), ובה נכתב "ישראל אבד זרע אין לו". יש מי שרואים בכך עדות מכרעת⁵⁵ לתאריך תחילת תקופת ההתנחלות כי זאת הפעם הראשונה שישראל נזכרת בכתובת חיצונית. סרגל הזמנים הבא מתאר את הגישה המקובלת. בפרק זה נראה איך מתייחסת הגישה הזאת לאירועי כל תקופה, ואיך היא מקשרת בין התקופות.

53. אדם זרטל, 'מים והתנחלות' בתוך טבע וארץ, אלול תשמ"ח, גם באינטרנט.
 54. **נדב נאמן**, ליד 1939, ארכיאולוג, היסטוריון, אשורולוג, פרופסור באוניברסיטת ת"א, מראשי האסכולה התל-אביבית.
 55. אדם זרטל, 'על ההתנחלות הישראלית בהר מנשה' בתוך 'מנוודות למלוכה' עמ' 82 וכן גרשון גליל ויאייר זקוביץ 'עולם התנ"ך', הושע עמ' 22

הגישה המקובלת	
1800	תקופת הברונזה התיכונה. ערים כנעניות בצורות שחרבו בתום התקופה בידי גורם לא מוסכם.
1750	
1700	
1650	
1600	
1550	תקופת הברונזה המאוחרת. אזור ההר כמעט ריק מיושביו
1500	
1450	
1400	
1350	
1300	
1250	
1200	תקופת הברזל. כניסת בני ישראל ב"חדירה שקטה". גויי הים נכנסים ממערב.
1150	
1100	
1050	
1000	

תקופת הברונזה התיכונה

בתקופת הברונזה התיכונה (לפי הגישה המקובלת 1800 עד 1550 לפנה"ס), היה בארץ ישראל מערך יישובי מפותח שכלל ערים מבוצרות רבות המוכרות לנו מהתנ"ך: ליש, חצוה, מגידו, עכו, אפק, אשקלון, אשדוד, לכיש, גזר, בית שמש ועוד. בהר המרכזי היו שכם, שילה, בית אל, גבעון, ירושלים, בית צור וחברון. ליישובים אלו היו מאפיינים אחידים: חומות אדירות שנבנו בשפלה מסוללות עפר ענקיות ובהר נבנו מאבן. לבתים היה מבנה אופייני של "בתי חצר" שבו לכל בית הייתה חצר מרכזית מוקפת בחדרים. כ־76 אתרים התגלו בהר המרכזי (הרי בית-אל, ירושלים וחברון), כ־70 אתרים בהרי אפרים וכ־120 בהרי מנשה. בשרידי היישובים התגלו עצמות בעלי חיים: צאן (74%), בקר (12%), חזירים (12%) וחמורים (כ־2%). כמו כן נמצאו כלי עבודה כמו להבי מגל, רחיים, ומקבות המעידים על גידולים חקלאיים וכתובות המלמדות אותנו על ייצוא שמן. שרידים אלו מעידים ללא ספק על ארץ נושבת.

קץ תקופת הברונזה התיכונה

תקופת הברונזה התיכונה הסתיימה (בערך בשנת 1550 לפי הגישה המקובלת) בחורבן אלים כאשר שכם, שילה, בית אל, גבעון, בית צור, בית שמש ויריחו נחרבו. מלכתחילה⁵⁶, ייחסו את החורבן למסעות המלחמה המצריים. אבל ברשימות תחזית מס השלישי מלך מצריים, שפלש לארץ ישראל מספר פעמים בתקופה

56. נדב נאמן, 'ההיסטוריה של ארץ ישראל', כרך א' התקופות הקדומות עמ' 175

הזאת, לא מזכר אף שם של ישוב מההר המרכזי ולכן הארכיאולוגים מחפשים גורם אחר לחורבן. בין הגורמים המוצעים: פלישה של עמים שהגיעו מצפון, סכסוכים פנימיים, התייבשות המעינות, שלוב של כמה מהסיבות האלה ועוד⁵⁷. ריבוי ההצעות מעיד שלמעשה אין הסכמה על הגורם לחורבן, ולכן מחד יש קושי בקביעת תאריך לסיום התקופה ומאידך יש מקום לחפש הצעה טובה יותר.

תקופת הברונזה המאוחרת

לפי הגישה המקובלת, הידלדלה הארץ מיושביה בתקופת הברונזה המאוחרת (1550 עד 1200). ערים נעזבו (חברון, גבעון, שילה). בבקעת יריחו לא נמצא ולו ישוב כפרי אחד. כמעט כל הישוב הכפרי נעלם בחבל ההר. בעבר הירדן המזרחי חלה התמעטות ניכרת במספר היישובים. חבלי ההר ננטשו ברובם ומרכז הכובד היישובי עבר לשפלה⁵⁸.

תקופת הברזל

תהליך כניסת בני ישראל לארץ קורה לפי גישה זאת רק בתחילת תקופת הברזל (1200 לפנה"ס), שבה מתרבים בהר יישובים פרוזים קטנים בשטחי יער ומרעה. בהתאם לכך מצאנו ביהושע: "עֲלֵה לְךָ הַיַּעֲרָה, וַיְבָרְאֶתְךָ לְךָ שָׁם, בְּאֶרֶץ הַפְּרָזִי וְהַרְפָּאִים" (יהושע י"ז, ט"ו). בתקופה זאת ניכרים שינויים באורחות החיים: סגנון בניה חדש, מבנה יישובי חדש, וכן שימוש מרובה בפטיסים, כדי חרס גדולים דמויי חבית ששימשו לאגירת מים ומצויים במספרים גדולים (רבע עד שליש מכלי החרס). בנוסף לכך, ניכר מעבר מעיסוק ברעיית צאן לפיתוח התיישבות חקלאית, בד בבד עם התפשטות היישובים ממזרח למערב⁵⁹.

סיכום הגישה המקובלת

לפי גישה זאת, לאורך כל תקופת הברונזה המאוחרת היה חבל ההר כמעט ריק מיושבו. את עקבות בני ישראל שחדרו לארץ בתהליך שקט ללא קרב (ממילא לא היה מה לכבוש) נגלה רק בתקופת הברזל שבאה מיד אחריה. למרות שישנם ממצאים והסכמה הן על חורבן אלים של ערי ההר ויריחו והן על כניסת גורם חדש בעל תרבות שונה לארץ, הרי שלפי הגישה המקובלת ישנו כביכול פער בן 350 שנה בין שני האירועים, פער שלכאורה, אינו מאפשר לקשר בין החורבן לבין כניסתו של העם החדש לארץ כנען.

הצעה חלופית לגישה המקובלת

בעיות כרונולוגיות בגישה המקובלת

כאמור, גם לדעת השוללים את כבוש יהושע, התרחש בארץ ישראל חורבן אלים של רוב ערי הארץ בסוף תקופת הברונזה התיכונה. התאריך המקובל לסיום תקופת הברונזה התיכונה הוא 1550. (לכל

57. פינקלשטיין, בונימוביץ, זרטל, ביאנקובסקי בהתאמה מצוטטים אצל יצחק מייטליס, 'לחפור את התנ"ך' עמ' 97

58. דוב נאמן, 'ההיסטוריה של ארץ ישראל', כרך א' התקופות הקדומות עמ' 175-174

59. משה כוכבי, 'כבוש הארץ' בתוך 'אנציקלופדיה של התנ"ך' עמ' 351

הדעות תאריך זה מוקדם מדי לכניסת בני ישראל לארץ כנען. גישה זאת משאירה את המאה ה-15 כתקופת מעבר שבה הארץ הייתה ריקה למדי עד להתאוששות היישוב הכנעני במאה ה-14, ומאחרת את כניסת בני ישראל לתחילת המאה ה-12. אבל לגישה הכרונולוגית הזאת ישנן מספר בעיות:

- תאור תקופת הברונזה המאוחרת כ"תקופת חושך" של חבל ההר שהתרוקן לפתע למשך כמאה שנה דורש הסבר. ריקנות זאת של המאה ה-15 עומדת בסתירה למספר הרב של מסעות מלחמה מצריים שנערכו במאה החמש עשרה לארץ ישראל. תחומים השלישי מציין במסע הכיבוש שלו (שנת 1468) 119 ישובים בארץ ישראל ובדרום סוריה⁶⁰. בנו אמנחותפ השני שערך שני מסעות כבוש לארץ ישראל (1431, 1429) מספר על תשעים אלף שבויים שלקח. תיאור זה איננו מתאים למציאות של ארץ ריקה⁶¹.

- לא ברור מי החריב את ערי ההר ויריחו בסוף תקופת הברונזה התיכונה (ראה לעיל).
- התגלו מספר רב של עדויות על התיישבות ישראלית כבר בתקופת הברונזה המאוחרת המזוהה עם המאה ה-14. למשל באתר של ההתיישבות הישראלית בשילה, נמצאו כלים מתקופת הברונזה המאוחרת בתוך מכלולי כלים מתקופת הברזל. כן נמצאו כלי יבוא מיקניים מהמאה ה-14. לדעת החופר בשילה, בתקופת הברונזה המאוחרת עמד במקום מקדש שחרב. הוא הסיק זאת מריכוז עצמות בעלי החיים והכלים במקום. דוגמה נוספת היא האתר הישראלי בתל דן (שיסודו מאוחר לתחילת תקופת ההתנחלות) בו זוהו חלק מהעצים המפוחמים שבחפירה בעזרת בדיקות של פחמן-14 כבני המאה הארבע עשרה.

- קיים דמיון ולעיתים זהות בין כלים קרמיים מתקופת הברונזה התיכונה לבין כלים מתקופת הברזל. כך למשל, קבוצת כלים מצפון השומרון הידועה בשם "כלי עינון" על שם המקום בו נמצאו לראשונה, משויכת לתקופת הברזל אבל הכלים דומים מאוד לכלים מתקופת הברונזה התיכונה. הדמיון הזה תמוה לאור העובדה שתקופת הברונזה המאוחרת, שנמשכה כ-350 שנה, הייתה אמורה לחצוץ בין שתי קבוצות כלים כל כך דומות.

- זרטל שחוקר את צפון השומרון טוען שמחצית מיישובי תקופת הברזל הוקמו ישירות על אתרי תקופת הברונזה התיכונה. שוב תמיהה לאור פער הזמן ביניהם.

מבט חדש על כניסת בני ישראל

כדי לישוב את הבעיות הכרונולוגיות שהוצגו לעיל, מציע יצחק מייטליס גישה חדשה לפיה יש לחתום את תקופת הברונזה התיכונה רק בשנת 1400 לערך, אז התרחש חורבן אלים על ידי יהושע ובני ישראל שכבשו את ישובי תקופת הברונזה התיכונה⁶² ומיד לאחר מכן מתחילה תקופת ההתיישבות הישראלית. יש לדעת, שתיארוך סיום תקופת הברונזה התיכונה אינו מסתמך על ממצאים בשטח אלא על השוואות לממצאים ועדויות אחרות לסיום התקופה במרחב כולו. החישוב נשען כעגון ראשי על תאריך חורבן בבל,

60. יוחנן אהרוני, 'אטלס כרטא לתקופת המקרא' עמ' 35-34

61. יצחק מייטליס, 'לחפור את התנ"ך' עמ' 98

62. יצחק מייטליס, 'לחפור את התנ"ך' עמ' 146

שמסתמך על לוחות אסטרונומיים, וממנו נגזר תאריך סיום תקופת הברונזה התיכונה. מלכתחילה, היו חמש אפשרויות לתאריך של חורבן בבל⁶³. מחקר חדש של גש⁶⁴ מאחר את חורבן בבל ב-96 שנים מהמקובל וזאת כדי לפתור בעיות בכרונולוגיה הבבלית (וכדי לפתור 'תקופת חושך' בבלית). למעשה גש בוחר באפשרות ה'נמוכה ביותר' מותוך חמש האפשרויות ואגב כך מציב את סיום תקופת הברונזה התיכונה בשנת 1400 לערך. גש פותר בכך כמה בעיות נוספות בכרונולוגיה הארץ ישראלית של אותה תקופה:

- אין פער יישובי ולא תקופת חושך במאה החמש עשרה. ישובי ההר המשיכו להתקיים עד אמצע המאה ה-14.
- תחתימס השלישי צר על מגידו כשזאת אכן הייתה גדולה, חזקה ומוקפת חומה.
- בארכיון בתענך התגלתה תעודה בכתב היתדות משנת 1450 למרות שלפי המקובל העיר לא הייתה מיושבת בתקופה זאת. התיארוך החדש מאחר את חורבן תענך ופותר סתירה זאת.
- חורבן מארי מתאחר אף הוא בתשעים שנה. לכן המסחר בין מארי לבין חצור אינו מעורר יותר שאלה (ראה לעיל) כי הוא שייך לתקופה שבה שתי הערים עמדו על תילן.
- כל הבעיות האלו נפתרות באחת אם נאחר כדעת מייטליס את תקופת הברונזה המאוחרת עד לשנת 1400. אם נקבל את שיטתו של מייטליס שהממצאים המעידים על התנחלותו של עם ישראל ומויחסים על ידי רוב החוקרים רק לתקופת הברזל, מייציגים למעשה רצועת זמן רחבה יותר שתחילתה כבר בתקופת הברונזה המאוחרת, נפתור שלוש בעיות נוספות:
- ברור כעת מי הרס את ערי ההר ואת יריחו – יהושע ובני ישראל.
- אין 'ארץ דלילה' בחבל ההר בתקופה שבין 1400 ל-1200.
- ממצאים מתקופת הברונזה המאוחרת המזוהים עם בני ישראל ותיארוך בעזרת פחמן 14 של ההתיישבות הישראלית בתל דן מתיישבים עכשיו עם הכרונולוגיה.
- לפי גישה זאת, את כתובת מרנפתח (1200 לערך) שמזכירה את ישראל בפעם הראשונה ודווקא על ידי מלך מצרים יש לראות כדעת יהודה אליצור דווקא כעדות להתבססות העם בארצו ולא לתחילת תקופת ההתנחלות⁶⁵ בפרט שאין כל עדות שמרנפתח עלה להר ולכן יש להניח שבתקופת מסע מרנפתח עם ישראל כבר החל להתפשט לשפלה או לפחות הגיע עד שולי ההר.

הכרונולוגיה המקראית

באורח מפתיע (או לא) פתרון זה שמסתמך על ניתוח ארכיאולוגי כרונולוגי חדש תואם לכרונולוגיה המקראית. הכרונולוגיה המקראית מתבססת בעקרה על הנאמר בחנוכת בית המקדש: "וַיְהִי בַשְּׁמוֹנִים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ-מִצְרָיִם בְּשָׁנָה הַרְבִּיעִית בְּחֹדֶשׁ זוֹ, הוּא הַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי, לְמִלְךְ שְׁלֹמֹה עַל-יִשְׂרָאֵל; וַיִּבֶן הַבַּיִת לַיהוָה" (מלכים ו' א'). כלומר מזמן יציאת מצרים ועד לחנוכת בית המקדש (בשנת 960 לפנה"ס) עברו 480 שנה ולכן כניסת בני ישראל לארץ כנען הייתה בשנת 1400 לערך.

63. י. דין, 'חצור' עמ' 144

64. Dating of fall of Babylon. H. Gasche J.A Armstrong & S.W Cole & V.G Gurdzagan,

(מובא בספרו של יצחק מייטליס 'לחפור את התנ"ך' עמ' 103)

65. יהודה אליצור, 'ישראל והמקרא' עמ' 51

סיכום הגישה החלופית

בני ישראל כבשו את ארץ כנען שהייתה נושבת ובצורה, במסע אלים בתום תקופת הברונזה התיכונה (שנת 1400 בעקבות גש) ובעקבותיו היה תהליך התנחלות ממושך בן מאות שנים. את ממצאי ההתיישבות הישראלית בהר יש להקדים ולראות כמתחילים מתקופת הברונזה המאוחרת שבמהלכה הארץ כן הייתה מיושבת (ולא רק מתחילת תקופת הברזל). נראה את ההשוואה בין שתי הגישות בטבלה הבאה:

	הגישה המקובלת	הגישה החלופית
1800	תקופת הברונזה התיכונה. ערים כנעניות בצורות שחרבו בתום התקופה בידי בני ישראל. בידי גורם לא מוסכם.	תקופת הברונזה התיכונה. ערים כנעניות שחרבו בתום התקופה בידי בני ישראל.
1750		
1700		
1650		
1600		
1550	תקופת הברונזה המאוחרת. אזור ההר כמעט ריק מיושבי	תקופת הברונזה המאוחרת. כניסת בני ישראל ב"מסע אלים" בראשות יהושע ותחילת ההתנחלות
1500		
1450		
1400		
1350		
1300	תקופת הברזל. כניסת בני ישראל ב"חדירה שקטה". גויי הים נכנסים ממערב.	תקופת הברזל. המשך תקופת ההתנחלות. גויי הים נכנסים ממערב.
1250		
1200		
1150		
1100		
1050	תקופת הברזל. גויי הים נכנסים ממערב.	תקופת הברזל. המשך תקופת ההתנחלות. גויי הים נכנסים ממערב.
1000		

סיכום

יש ממצאים בשטח! והרבה. ישנן ראיות להרס הערים כמתואר בספר יהושע. קיימות עדויות לעם שהגיע ממזרח ולו תרבות חדשה: פולחן, כתב, הרגלי אכילה, מנהגי קבורה ושיטות בניה חדשות ואופייניות. הקישור בין הממצאים הללו לכניסת בני ישראל לארץ כנען משכנע ביותר. הצגנו כאן לפחות פתרון כרונולוגי אחד שמציע הסבר הגיוני ואחיד לשרידים השונים בשטח.

אמנם, בשלבים אלו של המחקר הארכיאולוגי וההיסטורי עדיין לא כל הבעיות פתורות אבל עם זאת ברור שהארכיאולוגיה לא סותרת את התנ"ך. כשם שישנן בעיות כרונולוגיות כך ניתן למצוא להן הצעות ופתרונות מן הסוג שהובא כאן שבוודאי ישתכללו עם גילויים ארכיאולוגיים נוספים ועם התפתחות ההבנה המדעית.

תודה על הרשות להשתמש בתמונות:

למר זאב רדובן, פרופסור ישראל פינקלשטיין, פרופסור אדם זרטל וגברת עירית זהרוני.

יגאל כהן נשוי לאורה ואב לארבעה, הצטרף ל-NDS באוגוסט 1992 ומילא בחברה שורה ארוכה של תפקידים מגוונים.

כיום, מנהל התפעול הטכנולוגי באגף מחקר ופיתוח.

בעל תואר ראשון במתמטיקה וכלכלה ותואר שני במדעי המחשב מהאוניברסיטה העברית. חובב תנ"ך ומתעניין

בתולדות ארץ ישראל תוך הכרת הערך החינוכי שלהם.